

MASTNÉ
KYSELINY A TUKY
VE ZDRAVÍ
A NEMOCI

Miroslav Zeman
Jaroslav Macášek
Marek Vecka
a kolektiv

MASTNÉ KYSELINY A TUKY VE ZDRAVÍ A NEMOCI

Miroslav Zeman
Jaroslav Macášek
Marek Vecka
a kolektiv

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno. Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI jsou bez souhlasu nositele práv zakázány.

Miroslav Zeman, Jaroslav Macášek, Marek Vecka a kolektiv

Mastné kyseliny a tuky ve zdraví a nemoci

Hlavní autor:

Doc. MUDr. Miroslav Zeman, CSc.,

IV. interní klinika – klinika gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK a VFN Praha

Autoři:

MUDr. Jaroslav Macášek, Ph.D.,

IV. interní klinika – klinika gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK a VFN Praha

RNDr. Marek Vecka, Ph.D.,

IV. interní klinika – klinika gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK a VFN Praha

Prof. MUDr. Radan Brůha, CSc.,

IV. interní klinika – klinika gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK a VFN Praha

Prof. MUDr. Aleš Žák, DrSc.,

IV. interní klinika – klinika gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK a VFN Praha

Doc. Ing. Jiří Brát, CSc.,

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Ústav mléka, tuků a kosmetiky

RNDr. Eva Tvrzická, CSc.,

IV. interní klinika – klinika gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK a VFN Praha

Doc. Dr. Ing. Marek Doležal,

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Fakulta potravinářské a biochemické technologie,

Ústav analýzy potravin a výživy (spolupráce na kapitole 17)

Recenzentka: Ing. Ludmila Kazdová, CSc.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2024

Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2024

Autorem obrázků v knize je RNDr. Marek Vecka, Ph.D., není-li uvedeno jinak.

Obrázky 16.1–16.5 překreslil podle podkladů od autorů Jaroslav Kolman.

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
jako svou 9285. publikaci
Odpovědná redaktorka Mgr. Viola Těšínská
Sazba a zlom Jaroslav Kolman
Počet stran 304
1. vydání, Praha 2024
Vytiskla tiskárna TNM PRINT s.r.o., Nové Město

Tato publikace vznikla za podpory MZ ČR-RVO-VFN64165, NU23-01-00288, Cooperatio/Gastroenterologie a hepatologie 1. LF UK. Kapitola 17 vznikla za finanční podpory z prostředků Ministerstva zemědělství v rámci projektu Naučte se používat jedlé tuky a oleje. Za podporu děkujeme také firmám ADM Olomouc s.r.o., AstraZeneca Czech Republic s.r.o., FABIO PRODUKT spol. s r.o. a Zentiva, k.s.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění však pro autory ani pro nakladatelství nevyplývají žádné právní důsledky.

ISBN 978-80-271-7334-1 (pdf)
ISBN 978-80-271-5161-5 (print)

ROZETIN®

rosuvastatin/ezetimib

SRDEČNÍ ZÁLEŽITOST

Primární hypercholesterolemie/
homozygotní familiární
hypercholesterolemie (HoFH)¹

Fixní kombinace pro
pacienty, kteří jsou adekvátně
kontrolováni volnou kombinací
rosuvastatinu a ezetimibu¹

Fixní kombinace rosuvastatinu a ezetimibu¹

Zkrácená informace o přípravku ROZETIN

LÉČIVÁ LÁTKA: 1 potahovaná tableta obsahuje rosuvastatinum calcium (odpovídající rosuvastatinum 10mg/20mg/40mg) a ezetimibum 10 mg. **INDIKACE:** primární hypercholesterolemie (heterozygotní familiární a nefamiliární) / homozygotní familiární hypercholesterolemie (HoFH). **DÁVKOVÁNÍ:** pacient má být na vhodné hypolipidemické dietě a v průběhu léčby přípravkem Rozetin musí v dietě pokračovat. Přípravek Rozetin není vhodný pro počáteční léčbu. Pacienti mají užívat sílu odpovídající jejich předchozí léčbě jednosložkovými přípravky. Doporučená dávka: 1 tableta denně, ve stejnou dobu, s/bez jídla, tablety polykat celé a zapíjet se vodou. Bezpečnost a účinnost kombinace ezetimib + rosuvastatin u dětí do 18 let nebyla dosud stanovena. U pacientů s mírnou poruchou funkce jater nebo ledvin není nutná úprava dávkování. U pacientů se středně těžkou poruchou funkce ledvin, u pacientů s asijským původem a u starších pacientů je doporučena úvodní dávka 5 mg rosuvastatinu. **KONTRAINDIKACE:** hypersenzitivita na léčivé látky nebo na kteroukoli pomocnou látku. Po dobu těhotenství a kojení a u žen ve fertilním věku bez přiměřených kontracepčních opatření. Aktivní onemocnění jater nebo přetrvávající nevyšvětlené zvýšení koncentrace sérových transamináz a při zvýšení transamináz nad 3násobek horní hranice normálu (ULN). Při těžké poruše funkce ledvin (clearance kreatininu < 30 ml/min). Při myopatii. Při současném užívání kombinace sofosbuvir/velpatasvir/voxilaprevir nebo cyklosporinu. Dávka 40 mg/10 mg je kontraindikována u pacientů s predispozicí k myopatii/rhabdomyolýze: středně těžká porucha funkce ledvin (clearance kreatininu < 60 ml/min), hypotyreóza, osobní/rodinná anamnéza dědičných muskulárních poruch, předchozí anamnéza muskulární toxicity po podání jiných inhibitorů HMG-CoA reduktázy nebo fibrátů, nadměrné požívání alkoholu, stavy, při kterých může dojít ke zvýšení plazmatických hladin rosuvastatinu, asijský původ, současné užívání fibrátů. **ZVLÁŠTNÍ UPOZORNĚNÍ:** u pacientů léčených rosuvastatinem ve všech dávkách, zvláště pak v dávkách >20 mg, byly hlášeny účinky na kosterní svalstvo, např. myalgie, myopatie a vzácné rhabdomyolýza. Pokud jsou hladiny kreatinínázy (CK) před zahájením léčby významně zvýšené (> 5x ULN), je třeba kontrolu opakovat v průběhu 5–7 dní, jestliže opakovaná kontrola CK > 5x ULN, léčba se nemá zahajovat. S opatrností u pacientů s predispozičními faktory k myopatii/rhabdomyolýze. Pacienty je třeba požádat, aby okamžitě hlásili nevyšvětlitelné bolesti svalů, svalovou slabost nebo křeče, zvláště pokud jsou spojeny s malátností nebo horečkou, jestliže dojde ke výraznému vzestupu hladiny CK (> 5x ULN) nebo jsou svalové příznaky závažné a působí problémy během dne (i když jsou hodnoty CK ≤ 5x ULN), je třeba léčbu přerušit. Před začátkem a 3 měsíce po zahájení léčby se doporučuje provést jaterní testy. Léčba rosuvastatinem se má přerušit nebo dávkování snížit, pokud je hladina sérových transamináz vyšší než 3násobek ULN. Při léčbě dávkou 40 mg zvážit sledování funkce ledvin během rutinních kontrol. Pokud u pacienta existuje podezření na rozvoj intersticiálního plicního onemocnění, je třeba léčbu statiny ukončit. Byly hlášeny závažné kožní nežádoucí účinky včetně Stevensova-Johnsonova syndromu (SJS) a lékové reakce s eozinofilií a systémovými příznaky (DRESS), které mohou být život ohrožující nebo fatální. Přípravek Rozetin obsahuje monohydrát laktosy, Pacienti se vzácnými dědičnými problémy s intolerancí galaktosy, úplným nedostatkem laktázy nebo s malabsorpcí glukosy a galaktosy nemají tento přípravek užívat. **INTERAKCE:** kontraindikované kombinace: cyklosporin, gemfibrozil. Nedoporučované kombinace: fibráty a další přípravky snižující hladinu lipidů, inhibitory proteáz, inhibitory transportních proteinů, kyselina fusidová a 7 dnů po poslední dávce kyseliny fusidové. **Ostatní interakce:** rosuvastatin není ani inhibitorem, ani induktorem isoenzymů cytochromu P450, ezetimib neindukuje enzymy cytochromu P450, současné podávání antacid snižilo rychlost absorpce ezetimibu, ale na biologickou dostupnost ezetimibu nemělo žádný vliv, bylo pozorováno snížení AUC ezetimibu při použití s kolestyraminem; při použití s erytromycinem bylo pozorováno zmenšení AUC rosuvastatinu. Pokud je Rozetin přidán k warfarinu, jiným kumarinovým antikoagulantům nebo fludionu, musí být patřičně sledován INR. Přerušeni léčby přípravkem nebo snížení dávky může vést ke snížení INR. Současné podávání rosuvastatinu a perorálních kontraceptiv vedlo ke zvětšení AUC etinylestradiolu o 26 % a norgestrelu o 34 %. Toto zvýšení hladin v plazmě brát v úvahu při určení dávek perorálního kontraceptiva. Interakce vyžadující úpravu dávkování rosuvastatinu najdete podrobně v úplném znění SPC. **FERTILITA, TĚHOTENSTVÍ A KOJENÍ:** kontraindikován v průběhu těhotenství a kojení. Ženy ve fertilním věku mají během léčby používat vhodné antikoncepční metody. **ÚČINKY NA SCHOPNOST ŘÍDIT A OBSLUHOVAT STROJE:** studie nebyly provedeny. Je však třeba brát v úvahu, že byla hlášena závrať. **NEŽÁDOUCÍ ÚČINKY:** byly vytkle mírné a přechodné. **Nejčastější nežádoucí účinky,** souvisejícími s léčbou kombinací ezetimib + rosuvastatin: zvýšené jaterní transaminázy, gastrointestinální obtíže a bolest svalů. Dále časté: diabetes mellitus, bolest hlavy, závrať, zácpa, nauzea, bolest břicha, průjem, flatulence, astenie, únava. **UCHOVÁVÁNÍ:** v původním obalu (ochrana před světlem a vlhkostí). **VELIKOST BALENÍ:** 30 nebo 100 potahovaných tablet. **DRŽITEL ROZHODNUTÍ O REGISTRACI:** Zentiva k. s., U Kabelovny 130, 102 37 Praha 10, Česká republika. **DATUM REVIZE TEXTU:** 9. 4. 2022. **VÝDEJ** je vázán na lékařský předpis. Přípravek je plně hrazen z prostředků veřejného zdravotního pojištění. Před předepsáním nebo výdejem přípravku se seznámte s úplnou informací o přípravku, které obdržíte na adrese: Zentiva, k. s., U Kabelovny 130, 102 37 Praha 10, Česká republika.

Reference: 1. SPC přípravku Rozetin®, datum revize textu 9. 4. 2022.

Určeno pro odbornou veřejnost

Zentiva, k. s., marketingové oddělení, U Kabelovny 130, 102 37 Praha 10, Česká republika, www.zentiva.cz

ZENTIVA

Obsah

1	Klasifikace a vlastnosti mastných kyselin	1
	M. Vecka	
1.1	Nomenklatura mastných kyselin	1
1.2	Vlastnosti mastných kyselin	4
2	Analýza mastných kyselin	9
	E. Tvrzická	
2.1	Historie	10
2.2	Vývoj aparatury	10
2.2.1	Injekční techniky	10
2.2.2	Kolony	10
2.2.3	Detekce	11
2.3	Kvalitativní analýza	11
2.4	Kvantitativní analýza	12
2.5	Příprava vzorku	12
2.5.1	Izolace celkového lipidu	12
2.5.2	Separace lipidových tříd	14
3	Základní metabolismus mastných kyselin	21
	M. Vecka	
3.1	Přehled biosyntézy mastných kyselin	21
3.1.1	De novo biosyntéza (velmi) dlouhých mastných kyselin	21
3.1.2	Přeměny esenciálních mastných kyselin	21
3.2	Základní přeměny řetězců mastných kyselin	23
3.2.1	Desaturace mastných kyselin	23
3.2.2	Elongace mastných kyselin	24
3.2.3	Oxidace mastných kyselin	25
3.3	Přeměny zvláštních typů mastných kyselin	27
3.3.1	Biosyntéza netradičních typů mastných kyselin	27
3.3.2	Biosyntéza 2-hydroxymastných kyselin	27
4	Třídy mastných kyselin	31
	M. Vecka	
4.1	Nasycené mastné kyseliny	31
4.1.1	Mastné kyseliny s krátkým řetězcem	31
4.1.2	Mastné kyseliny se středně dlouhým řetězcem	31
4.1.3	Mastné kyseliny s dlouhým řetězcem	32
4.2	Mononenasycené mastné kyseliny	33
4.2.1	Mononenasycené mastné kyseliny třídy n-7	33
4.2.2	Mononenasycené mastné kyseliny třídy n-9	34
4.2.3	Mononenasycené mastné kyseliny ostatních tříd	34
4.3	Polynenasycené mastné kyseliny	35
4.3.1	Polynenasycené mastné kyseliny třídy n-3	35
4.3.2	Polynenasycené mastné kyseliny třídy n-6	35
4.3.3	Polynenasycené mastné kyseliny ostatních tříd	36

4.4	Transmastné kyseliny	36
4.5	Konjugované mastné kyseliny	37
4.6	Neobvyklé mastné kyseliny	38
4.6.1	Mastné kyseliny s rozvětveným řetězcem	38
4.6.2	Mastné kyseliny s lichým počtem uhlíků	39
4.6.3	Mastné kyseliny s velmi dlouhým řetězcem	39
5	Biologicky aktivní deriváty mastných kyselin	45
	M. Vecka	
5.1	Oxylipiny	45
5.1.1	Eikosanoidy	45
5.1.2	Dokosanoidy	48
5.1.3	Oktadekanoidy	48
5.1.4	Jiné oxylipiny	50
5.1.5	Tvorba oxylipinů přímo ve fosfolipidech	50
5.1.6	Neenzymová tvorba oxylipinů	51
5.2	Konjugáty mastných kyselin	52
5.2.1	Amidy mastných kyselin	52
5.2.2	Estery mastných kyselin	53
5.3	Jiné deriváty mastných kyselin	55
6	Mastné kyseliny a arteriální trombóza	59
	A. Žák	
6.1	Arteriální trombóza	59
6.1.1	Význam arteriální trombózy	60
6.1.2	Arteriální trombóza a akutní koronární syndromy	60
6.1.3	Patogenetické faktory arteriální trombózy	61
6.1.4	Rizikové faktory arteriální trombózy	62
6.2	Polynenasycené mastné kyseliny a funkce krevních destiček	62
6.2.1	Eikosanoidy a trombogeneze	64
6.2.2	Polynenasycené mastné kyseliny třídy n-6 a funkce destiček	65
6.2.3	Polynenasycené mastné kyseliny třídy n-3 a funkce destiček	65
7	Mastné kyseliny a zánět	67
	A. Žák	
7.1	Úvod	67
7.2	Definice	67
7.3	Příčiny zánětu a protagonisté zánětlivé reakce	68
7.3.1	Příčiny zánětu	68
7.3.2	Protagonisté zánětlivé reakce	68
7.4	Stadia zánětlivé reakce	69
7.4.1	Aktivace endotelu	69
7.4.2	Interakce molekulárních struktur patogenů (PAMP) a struktur poškozených tkání (DAMP) se složkami vrozené imunity	70
7.4.3	Receptory rozeznávající typické vzory (PRR)	70
7.4.4	Agonisté PRR skupiny PAMP	71
7.4.5	Agonisté PRR skupiny DAMP	71
7.4.6	Aktivace signálních dějů	71
7.4.7	Význam cytokinů v zánětlivých dějích	71
7.4.8	Ukončení a rezoluce zánětu	73

7.5	Postavení lipidových sloučenin v zánětlivých procesech	75
7.5.1	Prozánětlivé lipidové mediátory	75
7.5.2	Protizánětlivé lipidové mediátory	76
7.5.3	Specializované prorezoluční lipidové mediátory	77
8	Mastné kyseliny a obezita	83
	J. Macášek	
8.1	Úvod	83
8.2	Patofyziologie obezity	83
8.3	Příjem mastných kyselin a obezita	84
8.4	Volné mastné kyseliny	84
8.5	Nasyčené mastné kyseliny	85
8.6	Mononenasyčené mastné kyseliny	85
8.7	Polynenasycené mastné kyseliny	87
8.8	Kanabinoidy a obezita	89
9	Mastné kyseliny a diabetes mellitus	95
	M. Zeman	
9.1	Úvod	95
9.2	Mastné kyseliny a inzulinová rezistence	95
9.3	Mastné kyseliny a β -buňky Langerhansových ostrůvků	97
9.4	Význam jednotlivých mastných kyselin, epidemiologické údaje, sledování biomarkerů	98
9.4.1	Nasyčené mastné kyseliny a mastné kyseliny de novo lipogeneze	100
9.4.2	Kyselina linolová	101
9.4.3	Kyselina dihomogamma-linolenová	101
9.4.4	Kyselina palmitolejová	102
9.4.5	PUFAn-3	102
9.4.6	Další mastné kyseliny	103
10	Mastné kyseliny a kardiovaskulární onemocnění	109
	M. Zeman	
10.1	Úvod	109
10.2	Nasyčené mastné kyseliny	109
10.3	Transmastné kyseliny	110
10.4	Mononenasyčené mastné kyseliny	111
10.5	Takzvaná středomořská dieta	111
10.6	Polynenasycené mastné kyseliny, PUFAn-6, PUFAn-3	111
10.6.1	PUFAn-6	111
10.6.2	PUFAn-3	113
11	Mastné kyseliny a játra	127
	R. Brůha	
11.1	Úvod	127
11.2	Nealkoholová tuková choroba jater	127
11.2.1	Přísun mastných kyselin do jater a jejich distribuce v hepatocytech	129
11.2.2	De novo lipogeneze v játrech	130
11.2.3	Odsun mastných kyselin z hepatocytů	130
11.2.4	Genetická dispozice ke zvýšené akumulaci tuků v játrech	131
11.2.5	Složení mastných kyselin v játrech u MASLD	131
11.2.6	MASLD a střevní mikrobiota	132
11.2.7	Léčba	133

12	Mastné kyseliny a GIT	137
	M. Vecka	
12.1	Absorpce mastných kyselin	137
12.2	Metabolismus mastných kyselin ve střevě	138
12.3	Vliv různých onemocnění na střevní absorpci a metabolismus mastných kyselin	139
12.3.1	Chronická pankreatitida	140
12.3.2	Crohnova choroba	141
12.3.3	Cystická fibróza	141
12.3.4	Potravinové intolerance	142
13	Mastné kyseliny, mozek a neuropsychiatrická onemocnění	145
	M. Zeman	
13.1	Úvod	145
13.2	Polynenasycené mastné kyseliny v mozku plodu a novorozence	146
13.3	Funkce DHA a AA v CNS	149
13.4	Mastné kyseliny u patologických stavů v neuropsychiatrii	152
13.4.1	Alzheimerova demence	152
13.4.2	Depresivní poruchy	155
13.4.3	Bipolární afektivní porucha	156
13.4.4	Schizofrenie	158
13.4.5	Neurodegenerativní onemocnění	159
14	Mastné kyseliny a nádory	169
	J. Macášek	
14.1	Obecný přehled	169
14.2	Odchyly metabolismu mastných kyselin u nádorů a vztah ke kancerogenezi	170
14.3	Mastné kyseliny u nádorové kachexie, úloha PUFA	172
14.4	Mastné kyseliny u vybraných maligních chorob	172
14.4.1	Karcinom pankreatu	172
14.4.2	Kolorektální karcinom	173
14.4.3	Karcinom prostaty	173
14.4.4	Karcinom prsu	175
14.5	Mastné kyseliny a terapie nádorů	179
15	Efekty léčby na metabolismus mastných kyselin	185
	M. Zeman, M. Vecka	
15.1	Hypolipidemika	185
15.1.1	Inhibitory biosyntézy cholesterolu	185
15.1.2	Fibráty	187
15.1.3	Látky interferující se střevní absorpcí cholesterolu	188
15.1.4	Kyselina nikotinová	189
15.2	Antidiabetika	189
15.2.1	Inzulinové senzitivátory	189
15.2.2	Inkretiny	194
15.2.3	Glifloziny (inhibitory SGLT2)	195
15.2.4	Inhibitory α -glukosidasy	195
15.2.5	Inzulinová sekretagoga (deriváty sulfonylurey, glinidy)	195
15.3	Vybrané psychotropní látky a mastné kyseliny	196
15.3.1	Antipsychotika	196
15.3.2	Antidepresiva	199

16	Tuky a mastné kyseliny z pohledu výživy	205
	J. Brát	
16.1	Výživová doporučení	205
16.1.1	Výživová doporučení pro tuky	206
16.1.2	Výživová doporučení pro mastné kyseliny	207
16.1.3	Reálný versus doporučený příjem jednotlivých skupin mastných kyselin	210
16.1.4	Zjednodušení výživových doporučení pro spotřebitele	219
16.2	Získávání a zpracování olejů a tuků	230
16.2.1	Lisování, extrakce	230
16.2.2	Rafinace	230
16.2.3	Ztužování	231
16.2.4	Frakcionace	232
16.2.5	Přeesterifikace	233
16.3	Funkční vlastnosti tuků a možnosti jejich ovlivnění	235
16.3.1	Tuky v teplé kuchyni	235
16.3.2	Strukturní tuky	235
16.4	Tuky a legislativa	236
16.4.1	Výživové údaje na obalech potravin	236
16.4.2	Výživová a zdravotní tvrzení pro tuky	237
16.4.3	Regulace transmastných kyselin v potravinách	237
16.5	Co si odnést z této kapitoly	238
17	Charakteristiky nejvýznamnějších tuků a olejů	243
	J. Brát, M. Doležal	
17.1	Běžně používané oleje a tuky	244
17.1.1	Řepkový olej	244
17.1.2	Slunečnicový olej	244
17.1.3	Slunečnicový olej s vysokým obsahem kyseliny olejové (FA 18:1n-9)	245
17.1.4	Olivový olej	245
17.1.5	Mléčný tuk, máslo, ghee	246
17.1.6	Vepřové sádlo	246
17.1.7	Margarín – roztíratelný tuk s obsahem mléčného tuku do 3 %	248
17.1.8	Pokrmový tuk	249
17.2	Oleje a tuky používané v domácnostech okrajově	249
17.2.1	Kokosový tuk	249
17.2.2	Palmový olej a palmojadrový tuk	250
17.2.3	Lněný olej	251
17.2.4	Sójový olej	251
17.2.5	Dýňový olej	252
17.2.6	Konopný olej	252
17.2.7	Sezamový olej	253
17.2.8	Rýžový olej	253
17.2.9	Podzemnicový (arašídový) olej	253
17.2.10	Kukuřičný (klíčkový) olej	254
17.2.11	Olej z vlašských ořechů	254
17.2.12	Olej z lískových ořechů	254
17.2.13	Avokádový olej	255
17.2.14	Mandlový olej	255
17.2.15	Makový olej	255
17.2.16	Pšeničný (klíčkový) olej	256
17.2.17	Kakaové máslo	256

17.2.18	Světlicový olej	257
17.2.19	Olej z ostropestřce	257
17.2.20	Brutnákový olej	257
17.2.21	Pupalkový olej	258
17.2.22	Olej z hroznových jader	258
17.2.23	Makadamiový olej	258
17.2.24	Chia olej	259
17.2.25	Rakytníkový olej	259
17.2.26	Bambucké máslo (máslo shea)	260
17.2.27	Pistáciový olej	260
17.2.28	Olej z ořechů para	260
17.2.29	Olej z ořechů kešu	261
17.2.30	Olej z pekanových ořechů	261
17.2.31	Arganový olej	262
17.2.32	Hadincový olej	262
17.2.33	Olejničkový olej	263
17.2.34	Lničkový olej	263
17.2.35	Husí sádlo	263
17.2.36	Kachní sádlo	264
17.2.37	Hovězí lůj	264
17.2.38	Olej z tresčích jater	264
17.2.39	Rybí tuk	265
17.3	Co si odnést z této kapitoly	265
Přílohy		267
M. Vecka		
Příloha 1:	Triviální názvy mastných kyselin	267
Příloha 2:	Ukazatelé metabolismu mastných kyselin	273
P2.1	Analýza exprese genů a obsah mastných kyselin	273
P2.2	Analýza profilu mastných kyselin	273
P2.3	Odvozené parametry metabolismu mastných kyselin	273
P2.4	Klasifikační schémata	276
Nejdůležitější použité zkratky		277
Rejstřík		283
Souhrn		289
Summary		290

ÚVOD

Mastné kyseliny jsou základním stavebním kamenem lipidových sloučenin. I když byly izolovány již na začátku 19. století, stále ještě nejsou známy všechny funkce, které vykonávají v živých organismech. Kromě toho, že mastné kyseliny jsou významnou zásobní formou energie, hrají také důležité strukturální a funkční role. Ovlivňují fyzikálně-chemické vlastnosti a tím i funkce buněčných membrán. Vazbou na některé proteiny modulují jejich působení, jsou součástí molekul podílejících se na buněčné signalizaci a jsou také prekurzory širokého spektra biologicky aktivních molekul, které ovlivňují životní funkce v průběhu celého života.

Tato kniha jako první v České republice pojednává problematiku mastných kyselin v celé šíři – od teoretických základů struktury a metabolismu až po uplatnění mastných kyselin v patogenezi závažných onemocnění. Čtenář je informován o uplatnění jednotlivých mastných kyselin v mechanismech zánětu, trombózy, oxidačního stresu, inzulinové rezistence i kancerogeneze a o současném stavu zkoumání možností užití někte-

rých mastných kyselin v prevenci a léčbě kardiometabolických, gastroenterologických, neuropsychiatrických i nádorových onemocnění. Významnou součástí knihy je kapitola informující o postavení mastných kyselin ve výživě. V této kapitole jsou obsaženy informace o nutričních vlastnostech hlavních mastných kyselin a o jejich zastoupení v olejích užívaných v potravinářství a průmyslu. Komentovány jsou zde současné názory na význam složení tuků ve stravě z hlediska prevence závažných onemocnění. Velkým přínosem k porozumění často složité problematice, která je v knize probírána, jsou barevné obrázky a tabulky, jež výrazně zlepšují orientaci čtenáře v textu.

Knihou je určena širokému okruhu čtenářů. Cílem autorů je zaujmout nejen biochemiky, ale i kardiology, diabetology, gastroenterology, neurology a psychiatry, praktické lékaře a další zdravotníky všech oborů. Informace o významu kvality a kvantity tuků ve výživě však jistě najdou svůj okruh čtenářů v řadách široké veřejnosti i mimo zdravotnictví.

1 Klasifikace a vlastnosti mastných kyselin

M. Vecka

Mastné kyseliny patří mezi důležité strukturní součásti lipidů, které spolu s bílkovinami a sacharidy představují základní stavební kameny živých organismů. Moderní klasifikační systém lipidů definuje lipidy jako hydrofobní nebo amfipatické (či amfifilní) molekuly, vzniklé buď karbaniontovou kondenzací thioesterů (např. mastné kyseliny), nebo karbokationtovou kondenzací isoprenových jednotek (např. steroly) (Fahy et al. 2009, Liebisch et al. 2020). Mastné kyseliny patří podle tohoto systému k prvnímu typu lipidů a v něm do třídy odvozené přímo od acylů mastných kyselin (třída FA, fatty acids). Pro strukturu mastné kyseliny je typická přítomnost polární části, karboxylu, a nepolárního řetězce, kde mohou být přítomny hlavně dvojně vazby. Délka řetězce, počet a konfigurace dvojných vazeb jsou parametry, které významně ovlivňují fyzikálně-chemické vlastnosti molekuly mastné kyseliny, a tato variabilita předurčuje mastné kyseliny k různorodému použití v metabolických dějích a k nezastupitelné roli v živočišném organismu. Mastné kyseliny jsou hlavní zásobní formou energie, nezbytnou strukturální součástí membrán a pomocí kovalentní vazby modifikují a regulují vlastnosti mnohých proteinů. Jako součásti některých lipidových signálních molekul hrají důležitou roli v metabolických regulačních kaskádách (Rangan a Smith 2002).

1.1 Nomenklatura mastných kyselin

Pojmenování řetězců mastných kyselin pomocí systematického názvosloví je značně nepřehledné, a tak se v literatuře často dává přednost triviálním názvům (tab. 1.1

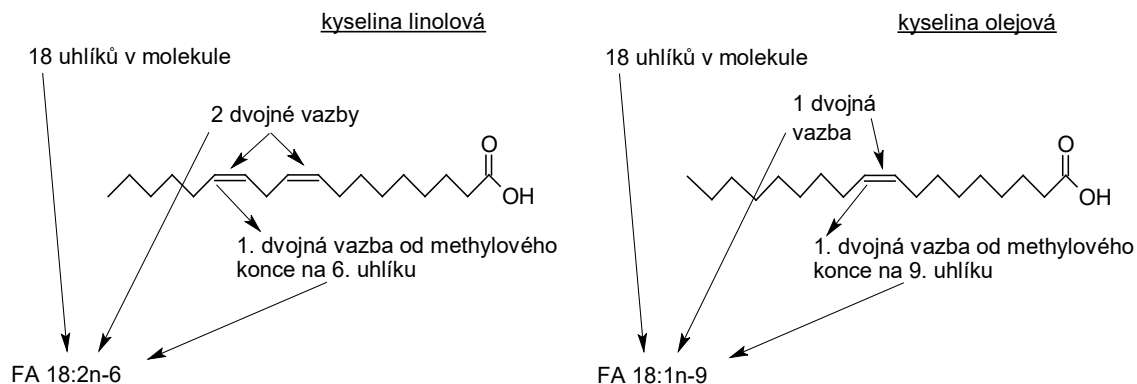
a tab. P1–4 v příloze 1) (Dijkstra 2021), které mají dlouhou historickou tradici. V praxi se také osvědčilo několik zjednodušujících systémů popisujících strukturu mastné kyseliny:

1. Zkrácená notace struktury mastných kyselin ve tvaru C:Nn-x. V tomto systému C představuje počet uhlíků v řetězci, N počet dvojných vazeb, x pozici první dvojně vazby **počítáno od methylového konce**. Tato notace předpokládá, že všechny dvojně vazby mají konfiguraci *cis*- (Z), jsou od sebe odděleny methylenovou skupinou (= mají tzv. pentadienové uspořádání) a na řetězci molekuly nejsou přítomny substituenty (viz obr. 1.1).
2. Zkrácená notace struktury mastných kyselin ve tvaru C:N ω x. Postup a předpoklady jsou stejné jako u systému 1, pouze se místo n- použije ω ; tento postup je historicky starší.

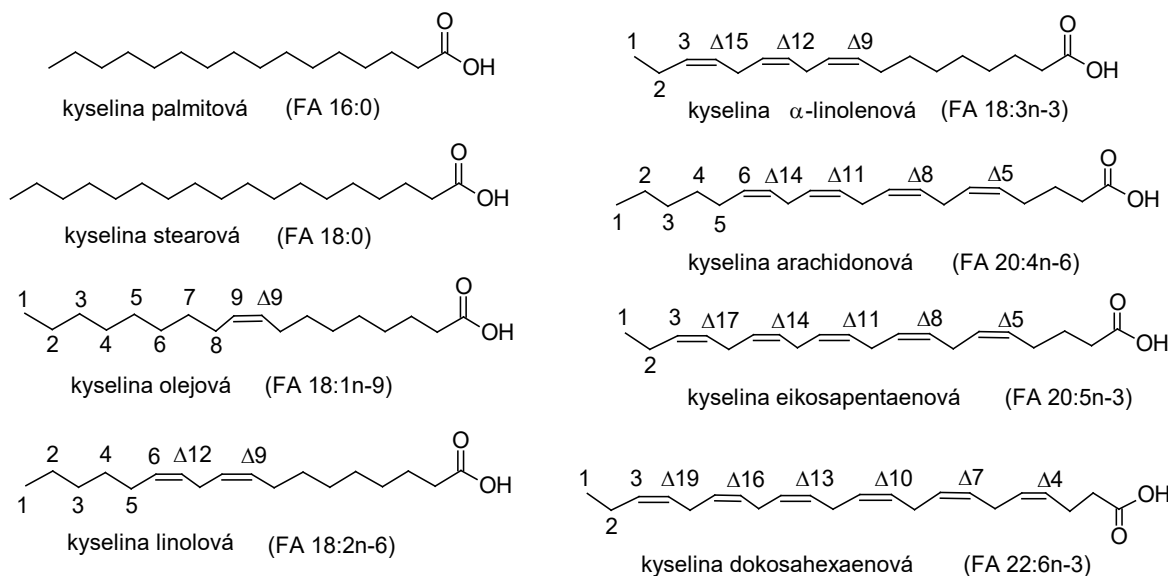
Oba výše zmíněné postupy mají tu výhodu, že usnadňují orientaci v metabolických vztazích mezi mastnými kyselinami (podrobněji viz kapitola 3 **Základní metabolismus mastných kyselin**), protože poloha první dvojně vazby na methylovém konci se u člověka v rámci klasických metabolických drah nemění. Podle toho můžeme u člověka nenasycené řetězce mastných kyselin klasifikovat jako zástupce třídy (rodiny) n-11, n-9, n-7 či n-6. Další příklady mastných kyselin viz obr. 1.2.

Pokud nejsou dvojně vazby v orientaci *cis*- (Z), ale *trans*- (E), přidává se na konec notace ještě t. V případě vyššího počtu dvojných vazeb se takto doplní orientace všech dvojných vazeb od karboxylového konce včetně dvojných vazeb v konfiguraci *cis*- (Z), kterým náleží

Obr. 1.1 Použití zkrácené notace

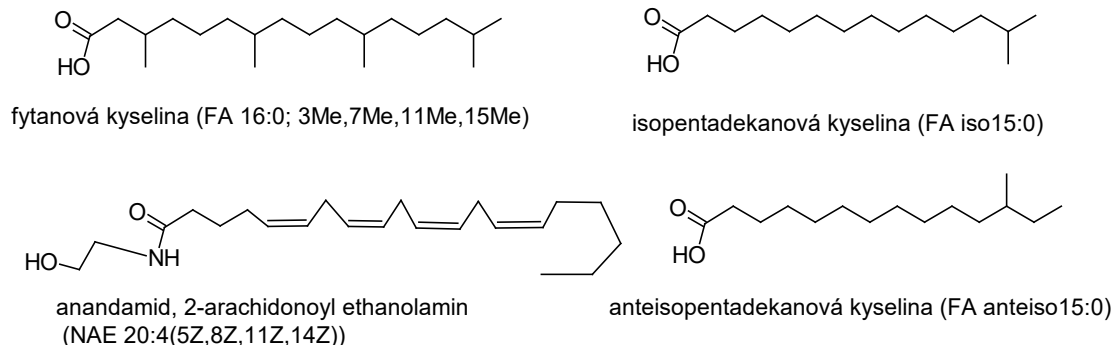
Obr. 1.2 Strukturální vzorce některých mastných kyselin. Na obrázku je naznačen postup číslování podle zkrácené notace oproti číslování řetězců vycházejícího z IUPAC nomenklatury (čísla po symbolu Δ)

zkratka c (např. 18:1n-9t, 18:2n-6cc, 18:2n-6ct, 18:2n-6tc, 18:2n-6tt). Někdy můžeme v literatuře narazit i na zkrácenou notaci začínající na velké C nebo FA, takže kyselina stearová se popíše jako C18:0 nebo FA 18:0 (vedle 18:0). V dalším textu se budeme držet notace začínající identifikátorem FA.

3. Jestliže na popis struktury mastné kyseliny nestačí výše zmíněné přístupy, můžeme narazit i na další systémy (které však nejsou v literatuře příliš konzistentní). V klinické praxi se s takovými strukturami mastných kyselin setkáváme vzácně; pro představu uvádíme jen nejběžnější systémy, jež využívají výhod zkrácené notace (ad body 1. a 2.) a používají se pro popis struktur pomocí hmotnostní spektrometrie

(Liebisch et al. 2020) nebo i jiných analytických metod (Dijkstra 2021).

- a) V případě, že je porušen předpoklad oddělení dvojných vazeb methylenovou skupinou, musí se pozice všech dvojných vazeb naznačit číselnými lokanty. Ty respektují názvoslovný systém IUPAC, tedy počítají uhlíky **od karboxylového konce**, např. FA 18:3 9c11t13c nebo FA 18:3 D9c11t13c, případně FA 18:3D^{9c11t13c} nebo FA 18:3 (9Z,11E,13Z).
- b) Pokud jsou přítomny další substituenty na řetězci mastné kyseliny, naznačuje se struktura připojované struktury zkratkami. Existují ustálené zkratky pro jednoduché řetězce, často se vychází z názvosloví organické chemie. Použí-

Obr. 1.3 Netradiční mastné kyseliny

Tab. 1.1 Nejběžnější mastné kyseliny s dlouhým řetězcem

Označení	Systematický název podle IUPAC	Triviální název**	Zkratka
FA 14:0	tetradekanová kyselina	kyselina myristová	
FA 16:0	hexadekanová kyselina	kyselina palmitová	
FA 16:1n-7	(9Z)-hexadec-9-enová kyselina	kyselina palmitolejová	POA
FA 18:0	oktadekanová kyselina	kyselina stearová	SA
FA 18:1n-9t	(9E)-oktadec-9-enová kyselina	kyselina elaidová	
FA 18:1n-7t	(11E)-oktadec-11-enová kyselina	kyselina vakcenová	(VA)
FA 18:1n-9	(9Z)-oktadec-9-enová kyselina	kyselina olejová	OA
FA 18:1n-7	(11Z)-oktadec-11-enová kyselina	kyselina <i>cis</i> -vakcenová	cVA
FA 18:2n-6	(9Z,12Z)-oktadeca-9,12-dienová kyselina	kyselina linolová	LA
FA 18:3n-6	(6Z,9Z,12Z)-oktadeca-6,9,12-trienová kyselina	kyselina γ -linolenová	GLA
FA 18:3n-3	(9Z,12Z,15Z)-oktadeca-9,12,15-trienová kyselina	kyselina α -linolenová	ALA
FA 18:4n-3	(6Z,9Z,12Z,15Z)-oktadeca-6,9,12,15-tetraenová kyselina	kyselina stearidonová	(STA)
FA 20:0	ikosanová kyselina*	kyselina arachidová	(ARA)
FA 20:3n-9	(5Z,8Z,11Z)-ikosa-5,8,11-trienová kyselina	kyselina Meadova	(MEA)
FA 20:3n-6	(8Z,11Z,14Z)-ikosa-8,11,14-trienová kyselina	kyselina dihomo- γ -linolenová	DHGLA
FA 20:4n-6	(5Z,8Z,11Z,14Z)-ikosa-5,8,11,14-tetraenová kyselina	kyselina arachidonová	AA
FA 20:5n-3	(5Z,8Z,11Z,14Z,17Z)-ikosa-5,8,11,14,17-pentaenová kyselina	kyselina eikosapentaenová/timnodonová	EPA
FA 22:0	dokosanová kyselina	kyselina behenová	
FA 22:1n-9	(13Z)-dokosa-13-enová kyselina	kyselina eruková	(EA)
FA 22:4n-6	(7Z,10Z,13Z,16Z)-dokosa-7,10,13,16-tetraenová kyselina	kyselina adrenová	(ADA)
FA 22:5n-3	(7Z,10Z,13Z,16Z,19Z)-dokosa-7,10,13,16,19-pentaenová kyselina	kyselina klupanodonová***	DPA-3
FA 22:5n-6	(4Z,7Z,10Z,13Z,16Z)-dokosa-4,7,10,13,16-pentaenová kyselina	kyselina Osbondova	DPA-6
FA 22:6n-3	(4Z,7Z,10Z,13Z,16Z,19Z)-dokosa-4,7,10,13,16,19-hexaenová kyselina	kyselina cervonová	DHA
FA 24:1n-9	(15Z)-tetrakosa-15-enová kyselina	kyselina nervonová	(NA)

* Správná předpona pro dvacetihlíkový skelet je ikosa-. Tvar eikosa- přetrvává z historických důvodů v termínech např. pro eikosanoidy nebo eikosapentaenovou kyselinu (viz dále a kapitola 3 Základní metabolismus mastných kyselin). V dalším textu se budeme držet těchto zavedených termínů.

** Úplnější přehled triviálních názvů mastných kyselin viz příloha 1.

*** Někdy se užívá název klupadonová.